

חוני המעגל

ינון אליה חדאד

עבים עבים קדרו בשמים, גשם ניתן סוחף בהמוניו, טיפות אימתניות, בגודל חבית כל אחת, נטפו ארצה בקול רעש גדול ואיימו לאבד את העולם. אכן, השנה החולפת שנת בצורת הייתה, וצורך גדול היה בכל טיפה, אך דומה היה שאם ימשיכו הגשמים הזועפים הללו לרדת, לא יהיה מי שייחנה מהם...

רוב בני האדם נסו אל כל מה שיכול היה להיות מחסה, באו במערות צורים ובמחילות עפר, מפחד הגשמים ומחרדת עוזם, והמתינו עד יעבור זעף.

אולם בתוך עוגה קטנה, חשוף לגשמים העיזים, עמד זקן אחד מגדולי הדור, אוהבן של ישראל, חוני המעגל, ומיאן לצאת, כשטענתו בפיו: לא כך שאלתי...

בדרך כלל, כשלומדים את המעשה המיוחד בחוני המעגל, בולטת לעינינו מידת הבטחון המופלאה שנתגלתה כאן. ייתכן שנבחין אף במסירות הנפש העצומה של חוני המעגל ובאהבתו לעם ישראל, אך לרוב לא נבחין בתכונות ובהנהגות נוספות אשר מובעות ונלמדות ממעשה זה. נראה שבהתבוננות חודרת יותר נזכה למצוא עומק נוסף מיוחד ומרומם הגנוז במעשה זה (תענית פרק ג משנה ח):

מעשה שאמרו לו לחוני המעגל: התפלל שירדו גשמים. אמר להם: צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו. התפלל ולא ירדו גשמים. מה עשה? עג עוגה ועמד בתוכה ואמר לפניו: רבונו של עולם! בניך שמו פניהם עלי שאני כבן בית לפניך, נשבע אני בשמך הגדול שאיני זו מכאן עד שתרחם על בניך! התחילו גשמים מנטפין. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי בורות שיחין ומעורות. התחילו לירד בזעף. אמר: לא כך שאלתי, אלא גשמי רצון ברכה ונדבה. ירדו כתיקנן, עד שיצאו ישראל מירושלם להר הבית מפני הגשמים. באו ואמרו לו: כשם שהתפללת עליהם שירדו, כך התפלל שילכו להן. אמר להן: צאו וראו אם נמחית אבן הטועים. שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גזורני עליך נידוי, אבל מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו, ועליך הכתוב אומר (משלי כג, כה) "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך".

מתוך ההתרגשות האוחזת בנו בעת קריאת המעשה, ובפרט בסופו המיוחד, כמעט ונמלטת לה שאלה כבודת משקל: לשם מה האריכה המשנה כל כך בתיאור מעשה זה? אם ללמדנו על כוחם של התנאים, הלא קטן שבדורו של רבי מחיה מתים היה, כדברי אנטונינוס (ע"ז י:). וכן על רבי חנינא בן דוסא סופרו סיפורי ניסים רבים בגמרא, ומכל אלו לא הובאו כלל במשנה. ומה נשתנה מעשה זה?

ואם בשביל דברי שמעון בן שטח, ללמדנו כמה חמורה הגסת הדעת כלפי מעלה, וכדברי הגמרא בברכות (טז.) - מדוע אם כן האריכה המשנה בתיאור כל תחילת המעשה? ואל יהי הדבר קל בעינינו, כי הלא לימדנו רבותינו (פסחים ג): לעולם ישנה אדם לתלמידו דרך קצרה (והרמב"ם באיגרת תחיית המתים כתב: "אם יכולתי לשים כל התלמוד בפרק אחד - לא שמתי אותו בשני פרקים"). והלכות רבות לא נכתבו בפירוש במשנה, ואינן נלמדות אלא מתוך דקדוקים ורמיזות, ובמה זכה מעשה זה, שנכתב בכזה פירוט ובכזו אריכות?

אכן, זו השאלה המרכזית המצלצלת באוזנינו מתוך קריאת המעשה. אולם, מתוך סיפור המעשה עצמו, מבצבצות ועולות שאלות רבות:

מי היה בכלל חוני המעגל? הרי לא סופר עליו לא קודם לכן ולא לאחר מכן. מי הוא אם כן, ובמה היה כוחו גדול עד שיכול היה לצוות בביטחון מוחלט: "צאו והכניסו תנורי פסחים בשביל שלא ימוקו", ועד שזכה ותפילתו נענתה במלואה אחת לאחת, ולא נפל מדבריו צרור ארצה?

ומדוע באמת פנה חוני בלשון קשה כלפי מעלה, "לא כך שאלתי"? למה לא יודה לה' על כל טיפה וטיפה כראוי (ברכות נט:), ואחר, יבקש בעדינות להוסיף או לשנות? ולמה באמת לא עשה ה' רצון יראיו כבר בתחילה, עד שהוצרך חוני לחזור פעמיים 'לא כך שאלתי'?

והאחרונה הכבידה: "שלח לו שמעון בן שטח: אלמלא חוני אתה גזרני עליך נדוי". וכי משוא פנים יש בדבר? והלא כלל הוא בדינו, כל מקום שיש חילול ה' - אין חולקים כבוד לרב (ברכות טז:), ואם ראוי היה לגזור נדוי, אין חכמה ואין תבונה ואין עצה לנגד ה' (משלי כא, ל)!

ויותר קשה, כיצד הפך שמעון בן שטח את הקללה לברכה, ובמקום נדוי זכה חוני לברכות מאליפות - "ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך"?

לו נשוב ונשאל: 'במה היה גדול כוחו של חוני המעגל? תעלינה תשובות רבות: בטחון מוחלט בה', שמכוחו לא ירא ולא חת לעשות מה שעשה. או: מסירות נפש גמורה למען עם ישראל, שמכוחה הסכים להיכנס לסכנת מאסר ממושך וקשה בעוגה שעשה. או: גדלות עצומה בתורה ובמעשים טובים, כפי שמתואר בגמרא (תענית כג.), ומתוך כך נתקיים בו "רצון יראיו יעשה" (תהילים קמה, יט). אולם, מידה אחרת ישנה בחוני המעגל, שורשית ועמוקה יותר מכולן. כוללת היא את כל התכונות והמעלות האמורות, ובעצם את כל התורה כולה. נחבאת ומסתתרת היא בין קפלי המעשה, אך חורות היא את כולו.

אמונה ונאמנות

כאשר עומד חוני בתוך העוגה שעשה, והגשמים מתחילים לנטף, לכאורה הותרה שבועתו. וכפי שאכן אמרו לו תלמידיו, כמובא בברייתא בגמרא: "כמדומין אנו שאין גשמים יורדים אלא להתיר שבועתך". מאחר שהותרה השבועה, יכול היה חוני לצאת ממאסר העוגה שעשה לעצמו, וממקומו שבחוץ להמשיך ולהעתיר תפילה שיירדו גשמים מתוקנים יותר. מסתמא, כך היה עושה אדם אחר באותו מצב. אולם חוני אינו נוהג כן. מדוע?

התשובה כתובה ומונחת בתוך דבריו של חוני: "לא כך שאלתי".

אין כאן הטחת דברים, כי אם אמת ותפילה נוראה מלב טהור: רבונו של עולם! יודע אני שלא לגשמים אלו הייתה כוונתי בעת שנשבעתי, לא כך שאלתי, לא את זה ביקשתי, א"כ עדיין לא הותרה שבועתי ואיני יכול לזוז מכאן, עד שיירדו גשמי בורות שיחין ומערות, שאליהם נתכוונתי.

כאן זורחת ומאירה במלא תקפה נאמנותו המוחלטת של חוני המעגל. נאמנות אפילו לדברים שבלב ובשכוונה, כשהפרש בין האמת המוחלטת ליציאה מן המאסר הוא דק שבדקים.

אך כדי ללמדנו ולהביננו עד אלו עומקים חודרת מידת האמת של אותו צדיק, הועמד חוני בניסיון קשה יותר:

כעת יורדים גשמים הממלאים בורות שיחין ומערות כפי בקשתו. אכן, יש בגשמים אלו כדי לגרום חורבן, כמסופר בברייתא שבגמרא. אך לכאורה זו סיבה נוספת

לעזוב את אותה עוגה, למצוא מחסה, ומשם להתפלל עוד!

גם כאן עומד חוני בתוקף אמונתו: "לא כך שאלתי". יודע אני שלא לגשמים אלו נתכוונתי באמרי "איני זו מכאן עד שתרחם על בניך", שהרי אלו אינם רחמים, עדיין לא הותרה שבועתי, ואיני יכול לצאת!

מהו, אם כן, הפירוש המדויק לדבריי?

"גשמי רצון ברכה ונדבה!"

ורק אחר שנודע ונגלה לעין כל תוקף גבורת אמונתו וצדקתו הנאדרת של חוני, רק אז, "ירדו כתקן".

מעתה נבין את דבריו הסתומים של שמעון בן שטח: "אלמלא חוני אתה", אלא אדם אחר שהיה פונה כלפי מעלה באותה לשון "לא כך שאלתי", שהיא לכאורה חוצפה כלפי מעלה - "גוזרני עליך נדוי".

"אבל מה אעשה לך", שהרי אתה חוני וידוע בצדקתך ואמונתך, וא"כ אין לי לפרש את דבריך כהטחת דברים חס ושלום, אלא ודאי "שאתה מתחטא לפני המקום ועושה לך רצונך, כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו". ומעתה, לא רק שאין לי לגזור עליך נדוי, אלא עלי לברכך כראוי - "זכר צדיק לברכה", "ועליך הכתוב אומר 'ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך'".¹

מחמת אותה נאמנות דקדק חוני במעשיו עד לתכלית, וכפי ששלחו לו בני לשכת הגזית (שם כג.): "ונמלט בבור כפיך" (איוב כג, ל) - דור שלא היה נקי מלטתו במעשה ידיך הברורין. ובזכותה זכה וכשהיה נכנס לבית המדרש, כל קושיה שהייתה לחכמים היה מתרצה, כי התורה היא אמת, ולהולך בדרך האמת אין כל נפתל ועיקש.

מכאן אותה נאמנות מוחלטת לה' היה חוני נאמן לגמרי לעמו ישראל, ומסר למענו ללא היסוס את חירותו ושלוותו.

1 אכן נראה שהתכוון שמעון בן שטח גם לרמוז, שהלשון "לא כך שאלתי" מניחה מקום לטעות, וראוי היה להתפלל בלשון שאינה משתמעת לשני פנים. ועיין בגמרא תענית (כג.) "שאלו שנים וכו'", ובהגהת הגר"א שם. ולפי דרכנו הרווחנו הבנה למה נתכוון הגר"א בהגהתו. ע"ש. ומו"ר רה"י ביאר שאותה תרדמה של שבעים שנה שישן חוני במערה, היתה בעצם אותו נדוי שהיה ראוי לגזור. ויש להוסיף כי אכן "נדוי" בגימטריא עולה 70.

ומכח אותה נאמנות ובזכותה, זכה והיה במדרגה של בן המתחטא על אביו ועושה לו רצונו בכל עת ובכל שעה.

חִבְקוּק

בגמרא (תענית שם) מובאת ברייתא המתארת ביתר הרחבה את אותו מעשה, ושם שנינו בלשון הזו: עג עוגה ועמד בתוכה כדרך שעשה חבקוק הנביא שנאמר "על משמרתִי אֶעֱמְדָה וְאֶתִּיצְבֶּה על מצור" (חבקוק ב, א). לשם מה ציינה הברייתא "כדרך שעשה חבקוק הנביא"? מה למדים אנו מהשוואה זו?

הגמרא במסכת מכות (כד.) מלמדת כי את תרי"ג המצוות שנאמרו למשה בסיני העמיד חבקוק על אחת, שנאמר "וצדיק באמונתו יחיה" (חבקוק ב, ד). והכוונה בזה, כי שורש כל המצוות הוא האמונה, כפי שביאר מהרש"א שם. את היסוד המוסד הזה לימדנו היטב חוני בכל המעשה הנ"ל, כדרך שעשה חבקוק הנביא. ויש לרמוז: "חֲנִי הַמַּעֲגֵל" (בכתיב חסר) בגימטריה עולה בדיוק כמניין "חבקוק" (216).

אבא חִלְקִיָּה

בהמשך הגמרא (תענית שם) מסופר על נכדו של חוני המעגל, אבא חלקיה. גם אליו כזקנו, פנו בני דורו שיבקש עבורם על הגשמים. ואף הוא זכה ותפלתו הייתה נשמעת ורצויה לפני רבש"ע.

ובמה היה כוחו גדול?

באותה גמרא מסופר, כיצד פגשוהו בשדה, אותם חכמים שנשלחו לבקשו להתפלל, וראוהו נוהג באופן תמוה בכמה מעשים: לשאלת השלום שלהם לא השיב, כאשר נשא טלית ועצים לא נשאם באותה כתף אלא חילק עצים לכתף זו וטלית לכתף זו, כאשר הגיעו לבית יצאה אשתו מקושטת, וכשחילק להם לא הציע לאותם חכמים להצטרף לסעודה, ועוד כמה דברים תמוהים, כמובא שם. לאחר שהתפלל וירדו הגשמים שאלוהו לפשר הנהגותיו. והוא ביאר להם את כולן.

בהיותנו יושבים לפני מו"ר רה"י, בעת שלמדנו גמרא זו שאלנו: מהי התכונה המרכזית ממנה נובעות הנהגותיו של אבא חלקיה? ומשנלאינו למצוא הפתח, פתח הוא לנו ואמר: **נאמנות**. נאמנות למעסיק שלא לגזול מזמן העבודה, נאמנות

למשאיל הגלימה שלא לגרום לה נזק, ונאמנות לאשתו שלא ייתן עיניו באישה אחרת. ואפשר להוסיף: נאמנות לזולת שלא לייחס לעצמו טובות שלא התכוון באמת לעשות, ועל הכל - נאמנות לעם ישראל שלא לחשות בעת צרתם.

זכה חוני המעגל, ונטיעות שנטעו ממנו היו כמותו.

אנשי אמונה

מפורסמת היא התפילה "אנשי אמונה אבדו באים בכח מעשיהם". למתבונן בה נראה כאילו נכתבה בדיוק נמרץ על חוני המעגל ושכמותו: "**באים בכוח מעשיהם**" - 'מלטתו במעשה ידיך הברורים'. "**גיבורים לעמוד בפרץ**" - על מסירות הנפש למען עם ישראל. "**דוחים את הגזירות**" - של עצירת הגשמים. "**ולמחסה ביום זעם**" - כשירדו גשמים שכמעט איבדו את העולם. "**זועכים אף בלחשם, חמה עצרו בשוועם**" - 'רבונו של עולם, בניך שמו פניהם עלי...'. "**טרם קראוך עניתם יודעים לעתור ולרצות**" - 'מה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום...'. "**כאב רחמת למענם לא השיבות פניהם ריקם**" - 'כבן שהוא מתחטא על אביו ועושה לו רצונו...'.
 ואכן, לא לחינם פותחת תפילה זו: אנשי אמונה. ללמדנו שהיא יסוד הכל.

על ה' יתברך נאמר "אל אמונה ואין עָל, צדיק וישר הוא" (דברים לב, ד), וכן "האל הנאמן" (דברים ז, ט), ולמדנו חז"ל (שבת קלג:): "זה אלי ואנוהו" - הוי דומה לו. יהי רצון, שהקב"ה ברחמיו הרבים יורנו מדרכיו ונלכה בארחותיו לעשות רצונו ולעבדו באמת ובלבב שלם כל הימים. אמן.